

*Нікітіна І. В.,
старший викладач*

Міжнародного гуманітарного університету

СТРУКТУРИ ВТОРИННОЇ ПРЕДИКАЦІЇ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються сучасні теорії ускладненого речення. Освітлюються основні напрями вивчення речення, як складної неоднорівневої структури, аналіз речення як синтагматичного ланцюжка зв'язків та відношень, дослідження речення, як семантичної одиниці, вивчення речення в аспекті породжуючої граматики і трансформаційного синтаксису.

Ключові слова: синтаксична організація речення, комунікативна парадигма, глибинна структура, поверхнева структура.

Стаття присвячена одній із найскладніших проблем сучасного мовознавства – теорії ускладненого речення. Звернення до теорії ускладненого речення пов'язано з тим, що в сучасній лінгвістиці немає єдиного погляду на проблему ускладненого речення, немає повної номенклатури синтаксичних угруповань, які можуть входити до складу речення, що має проміжну структуру між простим і складним; тому дана тема виявляється актуальною для сучасного мовознавства. Дослідження базується на поглядах сучасних видатних учених (В. Матезіус, Н.Ю. Шведова, Н.Д. Арутюнова, Н. Хомський, М.П. Кочерган та ін.), зокрема на теорії ускладненого речення.

Стаття має за мету з'ясувати поняття вторинної предикації та продемонструвати на практиці, як вилучаються структури вторинної предикації. Мета досягається виконанням таких завдань: опису сучасних теорій речення та огляду питання розповсюдження основи речення.

Погляди на сучасні теорії речення відомого українського мовознавця М.П. Кочергана допомагають висвітлити поняття ускладненого речення [3; 4].

1. Синтаксис – це рівень структур. Основною синтаксичною одиницею є конструкція, тим більш, що її (конструкцію) можна застосувати як до синтагматичного синтаксису (словосполучень), так і до синтаксису речення.

2. Основними ознаками речення, крім комунікативності, є предикативність і інтонація. Предикативність – це співвіднесеність змісту речення з дійсністю. Завдяки предикативності зміст речення трактується, як реальний (такий, що мав, має, або буде мати місце) або ірреальний (можливий, бажаний тощо). Предикативність формується за допомогою категорій способу і модальності. Під модальністю розуміється відношення мовця до змісту речення. Смыслову основу модальності становить поняття оцінки як інтелектуальної (раціональної), так і емоційної. Модальність виражається вставними і вставленими одиницями (здається, кажуть, безумовно, напевно тощо), модальними частками (ніби, хіба що, чого доброго), вигуками (мле! горе! гай-гай! та ба!), спеціальними інтонаційними засобами, порядком слів та ін. У мовознавстві є й інше, широкое трактування модальності, яке, по суті, збігається з наведеним вище визначенням предикативності.

3. Щодо природи речення в науці про мову існує три погляди:

1) визначення речення за комунікативною функцією і віднесення його до мовлення;

2) визначення речення за структурно-граматичною ознакою і віднесення його до одиниць мови;

3) виділення двох одиниць – речення і висловлювання, перша з яких характеризується, як певна модель і належить мові, а друга, як лексично наповнена модель із певним інтонаційним контуром, належить мовленню [6].

Для третьої концепції важливим є критерій розмежування речення і висловлювання. Згідно з третьою концепцією, речення – це абстрактна віртуальна мовна одиниця, конструкція, яка описується без урахування її лексичного наповнення і вираженого комунікативного завдання. Висловлювання – конкретна мовленнєва одиниця, що характеризується лінійною реалізацією віртуальної моделі, комунікативною націленістю, інтонаційним оформленням і ситуативним значенням.

4. Речення і висловлювання часто не збігаються за обсягом. Висловлювання може бути більшим (ширшим, більш об'ємним) за структурну модель (за рахунок відокремлених зворотів, вставних слів, звертань тощо) і меншим, як маємо в неповних та еліптичних висловлюваннях і в різних кліше, репліках згоди-незгоди, привітаннях, які взагалі не відповідають структурним схемам і кваліфікуються в синтаксисі, як неграматичні речення (На все добре! Будьмо! Па-па! Годі! Ні кроку! Буде вам! Де там!)

5. Історія вивчення речення. Спочатку речення вивчали в логічному аспекті. Логічна концепція речення панувала з часу зародження теорії речення аж до другої половини XIX ст. Чи не найповніша ця концепція була представлена в граматиці Пор-Рояля, де синтаксис розглядався, як учення про способи вираження думки, а речення – як мовне вираження судження. Підмет отожднювався з суб'єктом, присудок з предикатом, складне речення з умовиводом. На зміну логічному напрямові прийшов психологічний, який замінив логічну інтерпретацію речення комунікативно-психологічною. Під реченням розуміли поєднання у психіці мовця декілька уявлень.

Наприкінці XIX ст. синтаксис стали інтерпретувати як вчення про функції слів у реченні, і речення визначали як поширене словосполучення (концепція П.Ф. Фортунатова). Цей напрям стимулював виникнення вчення В. Матезіра про синтаксис, як систему засобів і способів комбінації номінативних одиниць, і вчення про синтаксичні валентності Л. Теньєра.

У 30-х роках XX ст. розвивається структурний синтаксис (дистрибутивний), у центрі уваги якого валентність реляційної й дистрибутивної властивості слова, який із часом (60-ті роки) переростає в трансформаційний (генеративна лінгвістика Н. Хомського), метою якого стало дослідження породження речень, тобто поетапного перетворення семантичної структу-

ри на конкретне висловлювання. Наприкінці 60-х років заявляє про себе і прагматичний синтаксис, предметом якого є комплекс проблем, пов'язаних із мовцем і адресатом, їх взаємодією в процесі комунікації.

На сучасному етапі синтаксис вивчають у різних напрямках – формально-структурному, комунікативному і прагматичному.

У зв'язку з цими тенденціями намітилися декілька напрямів вивчення речення: вчення про речення як складну неоднорівневу структуру, яка репрезентує собою декілька ступенів мовної абстракції (В. Матезіус, М. Докуліл, Ф. Данеш, Н.Ю. Шведова); аналіз речення як синтагматичного ланцюжка зв'язків та відношень (Л. Блумфільд, Л. Теньєр); дослідження речення як семантичної одиниці (О. Есперсен, А. Гардинер, У. Вайнрайх, Н.Д. Арутюнова); вивчення речення в аспекті породжуючої граматики і трансформаційного синтаксису (Н. Хомський, Д. Ворт, Р. Ружичко та ін).

6. Найважливіші аспекти теорії простого і складного речення. Зауважимо, що якщо дослідник не вилучає окремо тип ускладненого речення, то основні його характеристики збігаються з типом простого речення.

До основних характеристик простого речення належать його синтаксична структура, семантична структура, порядок слів, інтонація.

Основу конструкції простого речення утворює структурна схема, що складається зі слівформ, які виражають суб'єкт і предикат думки. Суб'єкт і предикат думки не завжди збігаються з підметом і присудком:

Блискавка вдарила в дерево і Блискавкою ударило в дерево. Я скучаю і Мені скучно.

Тут підмети та їх еквіваленти – додатки – позначають один і той же суб'єкт думки. Суб'єкт і предикат, тобто мовні форми предикації, утворюють структурну схему простого речення, його формальну модель:

$N_1 V_1$ – Біжить хлопець; Мій брат учиться.

$N_1 \text{ Cop } N_{1/5}$ – Мої батьки були учителі/учительями.

$N_3 P_{adv}$ – Мені холодно

$V_{inf} \text{ Pr } P_{adv}$ – Писати для дітей треба цікаво. (Розшифровка символів: N – іменник; V – дієслово; Inf – інфінітив; Pr adv – категорія стану (предикативний прислівник); Cop – зв'язка; 1 – змінювана форма (дієслова), 1, 3, 5 – порядковий номер відмінка (відповідно – називний, давальний, орудний).

7. Оскільки структурні схеми узагальнюють типи предикативних відношень, то їх кількість обмежена. Вони мають національну специфіку, хоча види предикативних відношень зі змістом є загальнолюдськими. Структурною схемою простого речення є мовні форми предикації. Структурною схемою складання речення є спосіб зв'язку між предикативними частинами, що входять до складного.

Як бачимо, до структурної схеми речення входить тільки мінімум (суб'єкт і предикат думки), через що такі речення, як *Сусіди купили імпортований автомобіль* будуть мати одну й ту ж структурну схему. Для того щоб розрізнити подібні випадки, як доповнення до структурної схеми стали використовувати розширену структурну схему, або позиційну схему висловлювання (якщо перша містить предикативний мінімум, то друга – номінативний мінімум, тобто все, що необхідно для розуміння речення). Для позиційної схеми, крім головних членів, входять різні поширювачі, тобто другорядні члени речення (в традиційному розумінні); або актанти і сірконстанти (за сучасною термінологією).

8. Побудова (синтаксична організація) речення підпорядкована його двом функціям – номінативній і комунікативній. Номінативна функція пов'язана з позначувальною реченням-ситуацією (подією), тоді як комунікативна – з виділенням у висловлюванні ядра і теми повідомлення. Відповідно до цих двох аспектів речення у функціональному синтаксисі стали розрізняти номінативний (семантичний) синтаксис і комунікативний синтаксис [7].

Для номінативного (семантичного) синтаксису важливим є поняття пропозиції. Пропозиція – це семантичний інваріант, спільний для всіх членів модальної і комунікативної парадигми речень.

Речення *Командир вручив воїнові орден, Командир нагородив воїна орденом, Командиром вручений орден воїнові* передають одну й ту саму інформацію. У пропозиції відображається денотативна ситуація. З цього погляду речення – це «драма в мініатюрі» (Л. Теньєр). Кожний актанти і сірконстанти (кожна слівформа) в позиційній схемі речення «відіграє» певну роль, позначаючи мовну семантику високого рівня абстракції, як, наприклад, діяч, дія, об'єкт дії, знаряддя дії, місце дії, мета дії тощо. Цю методику вперше опрацював Ч. Філмор [5].

9. Пропозитивна номінація і позиційна структура висловлювання не завжди збігаються. У мові існують речення, в яких у один синтагматичний ряд злиті дві чи більше пропозиції, які обслуговує спільний механізм актуалізації. Так, зокрема, в реченні *Я знав його дитиною* реалізовано дві пропозитивні номінації: *Я знав його. Він був дитиною* [5].

У різних мовах механізми актуалізації і номінації ситуації характеризуються різним ступенем автономності, взаємозалежності. Саме таке речення ми називаємо ускладненим.

З ученням про пропозицію пов'язана теорія глибинних і поверхневих структур. Глибинна структура – це спосіб абстрактного опису семантичної структури речення. Це абстрактна формула, утворена найбільш загальними, універсальними елементами смислу. Так, наприклад, речення *Будинок зводиться робітниками і Зведення будинку робітниками* мають одну й ту ж глибинну структуру: *Робітники зводять будинок*. Якщо глибинна структура є узагальненим змістом речення, то поверхнева структура – це конкретний опис синтаксичної будови речення. Поверхнева структура забезпечує вираження глибинної синтаксичної семантики граматичними класами слів, тобто частинами мови. Як правило, одна глибинна структура реалізується в декількох поверхневих [1].

Висновки. Узагальнюючи, слід наголосити, що всі конструкції є предметом синтаксису, але вихідною структурою є просте речення – єдина універсальна синтаксична одиниця. Основні напрями вивчення речення представлені такими напрямками, як вчення про речення як складну неоднорівневу структуру, яка репрезентує собою декілька ступенів мовної абстракції, аналіз речення, як синтагматичного ланцюжка зв'язків та відношень, дослідження речення, як семантичної одиниці, вивчення речення в аспекті породжуючої граматики і трансформаційного синтаксису. Структурною схемою простого речення є мовні форми предикації. Синтаксична організація речення підпорядкована його двом функціям – номінативній і комунікативній. Поняття пропозиції (семантичного інваріанта, спільного для всіх членів модальної і комунікативної парадигми речень) є базовим для семантичного синтаксису. З ученням про пропозицію тісно пов'язана теорія глибинних і поверхневих структур.

У подальших розвідках планується детально розглянути інтерпретацію структур вторинної предикації у французькій та українській мовах із точки зору їх синтаксичного значення та лексичного складу.

Література:

1. Банару В.И. Типы предикации во французском языке [Текст] / В.И. Банару. – Кишинев: «Штиинца». – 1980. – 230 с.
2. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис [Текст] / В.Г. Гак. – М: «Высшая школа». – 1981. – 208 с.
3. Кодухов В.И. Введение в языкознание [Текст] / В.И. Кодухов. – М.: Просвещение, 1979. – 351 с.
4. Кочерган М.М. Загальне мовознавство [Текст] / М.М. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 464 с.
5. Никитина И.В. Предикативный план предложения, осложненного структурой вторичной предикации [Текст] / И.В. Никитина. – М., 1984. – 20 с. – Деп. в ИНИОН АН СССР. – № 17 146.
6. Образцова Е.М. Линейная организация высказывания как языковая универсалия (на материале английского, русского и украинского языков) [Текст] / Е.М. Образцова. – Одесса: Феникс, 2010. – 400 с.
7. Сулимовская З.В. Грамматическая сущность и функционирование структур вторичной предикации в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / З.В. Сулимовская. – Одесса, 1981. – 25 с.

Никитина И. В. Структуры вторичной предикации в свете современных теорий осложненного предложения

Аннотация. В статье рассматриваются современные теории осложненного предложения. Освещаются основные направления изучения предложения, как сложной неоднородной структуры, анализ предложения, как синтагматической цепочки связей и отношений, исследования предложения, как семантической единицы, изучение предложения в аспекте порождающей грамматики и трансформационного синтаксиса.

Ключевые слова: синтаксическая организация предложения, коммуникативная парадигма, глубинная структура, поверхностная структура.

Nikitina I. The structure of secondary predication in light of modern theories of complicated sentence

Summary. The article deals with the modern theories of complicated sentence. Highlights the main directions of study of a sentence as a complex non-one level structure; analysis offers a syntagmatic chain of connections and relationships, study offers a semantic unit, study offers in aspect of transformational generative grammar and syntax.

Key words: syntactic organization of a sentence, proposition, communicative paradigm, deep structure, surface structure.